

СОЧИНИТЕЉ И ТАЈНА С ЊИМ СКОПЧАНА

(Зорица Несторовић, *Класик Стерија*, Библиотека књижевност и језик, књ. 36, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2010, 161 стр.)¹

Када се неко роди уочи Василијевдана, Малог Божића или српске нове године, четвртог некрштеног дана, можда је његов удес унапред одређен положајем звезда и вољом суђаја. У чудесној симетрији и поново без могућности избора, Јован Стерија Поповић напустио је овај свет четвртог дана Беле или Загонетне недеље, непосредно пред почетак Ускршњег поста. Између 1806. и 1856. збили су се бројни догађаји значајни за историју и културу српског народа, толико значајни да се на њих, по природи српског менталитета, са лакоћом заборавља. Но, да чак и у том правилу постоји изузетак потврђује Јован Стерија Поповић, јер је за својих пола века толико урадио да се није могао занемарити током каснијих деценија и столећа, када је нарастала литература о његовим делима. Она су остала подједнако неизбежна и при сагледавању родова и врста српске књижевности и у свим видовима и нивоима компаративних приступа литератури.

Немогућност да се дефинише и омеђи типологијама или књижевним периодизацијама потврђују наслови попут *Студије о Стерији* Мирона Флашара (Београд, 1988); *Песник Стерија* Јована Христића (*Изабрани есеји*, Београд, 2005), хрестоматије и зборници какви су *Књига о Стерији*, објављена 1956. у Српској књижевној задрузи или наслов *Класик који нам се обраћа*, који обухвата студије са скупа одржаног на Сорбони током марта 2006. Ови датуми показују и нашу склоност ка обележавању јубилеја, мада је то на најбољи могући начин остварила Књижевна општина Вршац, када је штампала *Дела Јована Стерије Поповића* под уредништвом и препоруком господина Петра Крду. И када су одреднице наоко прецизније, бидермајерски усамљеник (како га је сагледао Драгиша Живковић, Нови Сад, 1983) или савест једне епохе (какав је статус Стерији наменио Живан Милисавац, Нови Сад, 1956), именице попут *усамљеника* и *савести* односе предност над стилском формацијом или најопштије схваћеном епохом.

То су само неке од отежавајућих околности са којима се суочила Зорица Несторовић, бирајући велико истраживачко искушење. Између поетског пролога, чији редови оцртавају Стеријин кроки онако како га види Владета Јеротић, и песничког епилога у стиховима Ивана В. Лалића, Зорица Несторовић је представила Стеријин опус, одредивши му већ насловом завидну, заслужену и сложenu

¹ Текст је проширена верзија излагања при представљању ове књиге на књижевној трибини у Задужбини Илије Коларца. Осим тога, део је плана рада на пројекту *Проучаваоци српске књижевности друге половине 20. века* (Филолошки факултет Универзитета у Београду), које финансира Министарство за просвету и науку РС.

улогу у историји српске књижевности. Прикривши митски број девет ништа мање симболичним бројем, седам поглавља оставила је без наслова, пратећи разнолико стваралаштво и везе између савременика, рецепцију током векова и токове српске културе. Надахнута тумачења су на овим страницама преплитана са историјом српске књижевности и савременим теоријама песничтва, драме и романа.

Кроз седам поглавља одгонетају се сегменти Стеријиног дела, разноликог по жанровима и мотивима. Велике теме – кризе друштва, власти, породице и личности иначе су вариране од комплекса митова и античке књижевности, до нашег доба, у којем су посебно актуалне. Али, ако тематско-мотивски критеријум може откривати афинитете и проблеме публике, никада није пресудан за естетске домете дела. Зато Зорица Несторовић прати и чиниоце стваралачке радионице, показујући и како се међу класицима успостављају суптилне везе. Уочене су и анализирани особености у заједничком и разноликости у подударном између Доситеја, Мушицког, Сарајлије, Вука, Његоша и Стерије. Приближавајући њихову поезију, идеје, лајт-мотиве, тежње и преокупације дискретно је успостављала не увек подједнако видљив и замршен у историјским немирима, специфичан континуитет културе српског народа, на који су нимало случајно и свако на свој начин, указивали професори Радмила Маринковић и Јован Деретић. И Стерија је један од тих врхунских сведока, у чијем се опусу уочавају и везе са средњовековним наслеђем и упућеност на усмену баштину и нагвештај будућих токова националне литературе.

Мада то није био примарни задатак, Зорица Несторовић указује и на истраживања посвећена сложеним спонама Стеријиног дела са европском литературом, од антике, преко Шекспира, Шилера и Молијера до мање познатих писаца, али се задржава и на његовом доживљају традиције и стваралачким подстицајима из народне књижевности. И то целокупне народне књижевности. Стерија је и по томе био изнад свог времена. Кроз периодизацију српске књижевности управо из односа према фолклорном фонду уочава и особен афинитет (сваке) епохе. Међутим, опус Јован Стерија Поповић је попут најфинијег сабирног сочива обухватио и песникове склоности ка трагичкој димензији усмене епике, балада и одређених тематских кругова, али и ка огромном простору и енергији смешовне културе, из које се гранају заплети, обрти и типови јунака у обиљу варијаната шалјивих народних прича, новела и анегдота.

Најзначајнији, универзални симболи цивилизације испољавају амбивалентна значења. Таква својства има и Стеријино стваралаштво, те га је могуће осветљавати из различитих перспектива, као и његова друштвена ангажовања или повлачење у осаму. Ни та биографска компонента није занемарена, само што умесно није остала сама себи циљ. У студијама Зорице Несторовић остају само упечатљива Стеријина разочарања и меланхолија, али и анегдотски пластичне појединости, попут оне о одбијању хонорара за доприносе младом позоришном репертоару.

Представљајући најпре периоде у Стеријином стваралаштву и животу, Зорица Несторовић је издвојила жанровску разноврсност и доминантне литерарне преокупације: историју и човека у њој, сударе страсти и разума, пролазности намењене свакоме и вечности – која је привилегија времена, (условно речено) богова и уметности. Из првог одељка склапа се и рецепција Стеријиног дела, осцилације у разумевању и оценама током скоро два века. Постављајући истраживачке оквири Зорица Несторовић је осветлила и финесе при одређењу историјске трагедије. Уз познавање теоријске литературе, сигуран ослонац пружала су јој детаљна истраживања, изложена у награђеној књизи *Богови, цареви и људи* или о трагичком јунаку у српској драми 19. века (Београд, 2007).

Уочавања жанровских структура потврдила су и врсте ангажовања при обликовању јунака, владара и власти, који се не самеравају кроз трагичке, већ моралне кривице. Мали пресек историје националног позоришта је функционална подлога за касније одељке ове књиге, али се нехотице покреће и извесна сета, изазвана снагом заборавља. Тако се у свакој средини, а у нашој посебно, брзо губе успомене на појединачне заслуге старих визионара и прегалаца, попут Атанасија Николића, чији је рад положен у темеље српске културе, оснивање позоришта и стварање позоришне публике. Но, склапајући изнова књижевно-историјска и друштвена кулиса, Зорица Несторовић је спомињала и заборављене. Брижљиво је изградила сцену на коју ће ступити – протагониста.

Ипак, онако како је античка драма добијала друго, па треће глумца, тако се и Стерији придружују одабрани. Издвојене су и осветљене духовне везе, поимања вредности и служења народу, које спајају најпре Доситеја и Стерију, уз указивање на међусобне разлике у наравима, погледу на свет, историју и писање повеснице. Сличним поступком и други одељак књиге посвећен је Стеријином месту у „предбранковском песништву“. Тежње ка идеалу пратиле су поезију Лукијана Мушицког, Симе Сарајлије, Стерије и, дискретно, Његоша. Управо уводни сегмент друге студије потврђује и занимљивост стила којим је ова књига писана. Зорица Несторовић умела је да учини занимљивим чак и суве књижевноисторијске чињенице. Тако је од датума, између којих се „смешта“ свачија пролазност, исплела фину мрежу података, у којој нема позитивистичких чворова, већ се одлике једног доба разливају и преливају кроз посебности дара и темперамента најзначајнијих личности.

Веза са традицијом сама се намеће и овом приликом. Јер, како је 1814. с посебном намером, а потоњим „ђачким комплиментом“, открио Вук, управо је Мушицки подстицао ученике да му запишу песме које су слушали и сами памтили. Осим тога, да није и касније било уточишта под кровом Шишатовца, ко зна како би изгледао Вуков сакупљен корпус „јначких пјесама“. Чубро Чојковић је напоре са Вуком, побратимом, и сам бележи народне песме, а уз његову будимску и лајпцишку *Пјеванију*, тај вид активности наставио је и Његош, својим *Огледалом српским*. Но, тријада Сарајлија – Стерија – Његош показује и плодотворну природу укрштаја усменог наслеђа, новог типа образовања и даровитости песника. Истовремено, склапајући честице слике света својствене

једном времену, Зорица Несторовић је осветлила и природу искорака из епохе и поетичких канона, што је привилегија малобројних. Пратећи песничке самосвојности Зорица Несторовић је издвојила и заједничке именитеље – од мисаоности и античких мотива до односа према историји и човековој пролазности. У тим оквирима своје место добија и Обилић, као особен топос писане и усмене речи српског народа, али и други слојеви традиције попут нових димензија фолклорне формуле сна и снаге веровања која су са њом скопчана. Одељак посвећен поезији открива веома добро и поетичке подвојености и природу сумње да се разумом може досегнути срећа или спознати загонетка живота или макар поредак тела, ума и душе.

Између Стеријине поезије и прозе, централни одељци књиге посвећени су разноликом драмском стваралаштву. Уосталом, тај однос сцене и књижевности, текста и речи изговорене пред публиком, представља једну од области истраживања Зорице Несторовић. Треће поглавље отвара мали историјски осврт на привлачност Обилића за писце новог доба. Напоредо се уочавају и обриси критичке перспективе према литератури, какву је себи могао приуштити један Лаза Костић. Увид у драмске обраде епских песама о Косову истиче присутност усменог стваралаштва у токовима српске књижевности. Тумачења ових драмских дела предочила су готово идеалну подударност са импулсима саме усмене епике, јер се уочавају два доминантна стожера – лик честитог кнеза и Милошева судбина. Мада се уводи нова димензија Бранковићеве издаје, ни драмске обраде, као ни изучавања историје, никада неће имати снагу да измене или ублаже његов чин. Ови приступи су значајни и због теоријске перспективе разматрања валера између историјске трагедије, историјске мелодраме и историјске драме у ужем смислу. Кроз осврт и на друга дела у широком распону од *Приче о боју Косовском*, преко Рајићеве *Историје*, до спева земунског књижара Гаврила Ковачевића, Зорица Несторовић прати Стеријину измењену перспективу при стилизацији жалосних позорија „као приче из повеснице о приватном бићу јунака“ (54). У савршеној синтези о природи Стеријиних извора, уз дуг Шекспиру, потврђује се и дубока преплетеност са епиком и предањима, а једно од таквих места је и Стеријина обрада чуда при исцељењу слепог краља Дечанског. Осветљавајући Стеријине јунаке, Зорица Несторовић показује како је песник варирао не само сукобе владара и узурпатора, већ и погубност воље за моћ – и онда када постоји и онда када изостаје, док избор теме и начини обраде „речито говоре о његовом доживљају историје и положаја човека у њој“ (73).

И четврти сегмент израста из Стеријине посвећености позоришту, тим пре што је био један од заговорника идеје о исцелитељској улози ове институције, битне и за јединку и за друштво. Анализиране су мелодрамске ситуације смештене под окриље епско-историјске позадине Косовског боја (*Светислав и Милева*), али и особени жанровски заокрети, чије одлике испољава трагедија *Наод Симеон* и обрада још једне фолклорне теме, познате баладе о Предрагу и Ненаду, чији удес варира Стерија у мелодрами *Ајдуци*. Овај одељак илуструје и идеалну примену теорије жанра на анализе конкретних текстова, при чему се

баш осветљени поступци обликовања јунака и сижеа, приближавају емоционалној и моралној телеологији, као поетичком упоришту самог писца. Уз све што је сагледано, намеће се и помисао да на жанровску неопредељеност Стеријиних дела утичу и ликови и мотиви из усменог фонда. Јер, изабране судбине се лако препознају, али им је тешко изменити путање и природу коби. Ипак, и кроз Стеријине *Ајдуке* и кроз структуру *Скендербега*, испољава се плодотворна природа веза са усменим формама, било да их откривају песме „на народну“ укључене у драмско ткиво, варијације усмених предања и нијансе типских ликова или драмски говор јунака ослоњен на пословице, изреке, клетве и здравице.

Особености Стеријиних веселих позорја окупљене су у петом одељку књиге, уз помну анализу необичног решења. Разоткривања заблуда релативизују категорију „срећног“ краја, а томе се придружују сложени механизми хумора, који допуштају разнолике доживљаје комичног и трагичног. Осим тога осветљени су и други Стеријини поступци, од веза са Молијером, преко креације и поделе улога, статуса лика-препреке, удвајања варалица до фразеолошког нивоа текста и пораза разума, немоћног пред стихијом страсти, како год да се она испољава.

Историјат српске драме отвара и наредно поглавље, у чијем је средишту својеврсна напетост између епике, историје и драмских форми. Почасно место припада Козачинском и његовој *Траедокомедији*, у чијим одликама Зорица Несторовић види не само смисао алегоризације историје и просветитељско-родољубиве намере аутора, већ и битан удео контекста настанка и извођења дела. Из тог историјско-поетичког приступа панорамској и церемонијалној драми и једноставности алегорије сродне по типу загонеткама и пословицама, Зорица Несторовић ствара поуздане оквире за тумачење Стеријиних дела *Сан Краљевина Марка* и *Торжество Србије*. Фолклорни мотив који је подстицао потпуно супротне обраде, од алегорије до пародије, потврдио је и упућеност писца на усмено наслеђе и сродан тип селективног памћења, тим пре што је Стерија одабрао Немању, Душана, Лазара и Карађорђа – особене ликове-симболе српског народа, с чијим биографијама се повезују веома различите димензије владара и власти. Пратећи како се у структури ових дела успоставља веза и са Стеријиним поезијом, Зорица Несторовић припрема последњи чин своје књиге.

Скица књижевноисторијских токова српског романа обухвата дела Атаназија Стојковића, особености Доситејевих *Прикљученија*, Видаковића и Вукове критике њему упућене, али и покушаје да се остваре Вукови савети и из фолклорне грађе уобличи „један леп српски роман“. Тако је из заборава читаоцима враћен Милош Лазаревић да би се затим осветлио Стеријин допринос и у овом сегменту српске литературе. Полазећи од различитих захтева које су пред форму романа постављали и писци и критичари, али и публика, Зорица Несторовић је осим *Романа без романа* испитала структуру и домете Стеријиних дела чији наслови већ указују на двоструку перспективу и уроњеност јединке у историјске преокрете: *Бој на Косову или Милан Топлица и Зораида*; *Дејан и Дамјанка или паденије Босанског краљевства*. Тако су ове анализе постале и идеалан део аргументације Стеријиних погледа на историју, одабраних ставова из *Реторике*,

али су још једном откриле природу сусрета култура у стваралачкој инспирацији. Пратећи досадашњу литературу о Стеријином шпанском извору, Зорица Несторовић је назначила и процесе обликовања ликова у окриљу традиције, тим пре што су управо епски јунаци попут Милоша и његових побратима остали у хоризонту трајних Стеријиних преокупација.

Промишљања о пролазности и вечности, певање о смислу и трагање за њим, спознаја брзине с којом се ништа сурвава у ништа – чине се најудаљеније тачке између Стеријиног опуса и народног стваралаштва. Неоспорно, своје место на овом и оном свету аутентични припадник неписменог пука види другачије и од процене младог грађанства и од изузетно образованог појединца, спремног да просвећује и оплемењује другог. Осим чињенице да је и у оваквом контексту Стерија онај усамљеник на међи светова, готово спонтано се намеће мала прича којом је Вук илустровао пословицу:

Некакав путник дође у једно село у коме је господин имао велики, прекрасни двор, па код двора једнога свог роба ухватио у јарам, те орао на њему. Кад путник то чује, буде му врло жао, и отишавши господару на орање стане му говорити да то није право, и заиште да би му продао онога роба да се онако не мучи; али прије него му господар одговори, окоси се на њ роб, говорећи:

– Шта је теби стало за то? *И то ће проћи.*

Путник се нађе у чуду, па окрене својим путем. Кад се путник послје дугога времена врати натраг и дошавши опет у оно село дозна од сељака да је цар, чувши како је господар свога роба мучио, господара погубио, а његов двор и остало све имање дао робу. Путнику то буде врло мило, и дигне се к робу и стане му срећу честитати, захваљујући Богу што се тако догодило. Али, роб, не марећи ништа за то, одговори:

– *И то ће проћи.*

Са том истином се суочавамо стално, мада нам се чини да се чешће вртимо у зачараном кругу. Једино природа има моћ цикличне обнове, али пролазности пркоси и уметност. Између лажа, паралажа, вечитих родољубаца и с ума сишавших, између патријархалног духа и европеизације, како је Стерија још 1853. видео *Београд некад и сад* (З. Константиновић, *Литерарно дело и национални менталитет*, Београд, 2006: 90), нижу се наша и туђа весела и жалосна позорја. Како је приметио Јован Деретић, Стерија „делује као човек залутао у времену које није његово“ (Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, 1983: 290). Али, да би обрт био потпун, баш је Јовану Стерији Поповићу дато да наруши законе времена и епоха. У низу његових потоњих тумача на најбољи могући начин, готово оптимистички, то доказује и књига Зорице Несторовић.

Снежана Д. Самарџија